

Ὁ θεὸς ἄπειρον πνεῦμα.—Τὸ κυριώτατον τῆς θείας οὐσίας γνώρισμα εἶναι τὸ ἄπειρον. Λαμβάνεται δὲ τὸ ἄπειρον ἐπὶ τε ἀρνητικῆς καὶ θετικῆς ἐννοίας. Κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἄπειρον εἶναι ἐκεῖνο, ἐν ᾧ οὐδὲν ὄριον γινώσκομεν ἢ εὐρίσκομεν· κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἄπειρον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποκλείει θετικῶς πᾶν ὄριον. Ἄλλ' ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἄπειρος κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην καὶ κυρίαν ἐκδοχὴν. Κατὰ γενικὸν μὲν δηλαδὴ καὶ ἀφηρημένον τρόπον (*in abstracto*) δυνάμεθα νὰ νοῶμεν τὸν θεὸν ἀρνητικῶς, ἀφαιροῦντες ἀπὸ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ πᾶν ὄριον, πάντα περιορισμόν. Κατὰ μερικὸν δὲ καὶ συγκεκριμένον τρόπον (*in concreto*) νοοῦμεν τὸν θεὸν θετικῶς, ὡς ἔχοντα περιεχόμενον τὸ πλήρωμα πάσης πραγματικότητος, πάσης τελειότητος¹.

Ἄπειρον ὄντα τὸν θεὸν ἀδυνατοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν, διότι βεβαίως τὸ ἄπειρον ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τῆς καταληπτικῆς ἡμῶν δυνάμεως. Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ κατανοοῦμεν τὸν θεόν, ὅμως δυνάμεθά πως νὰ γνωρίσωμεν αὐτόν· εἶναι δυνατόν νὰ ἀνέλθωμεν διὰ τῆς νοήσεως εἰς τὸν θεόν καὶ οὕτως εἰπεῖν νὰ ψάυσωμεν αὐτοῦ· ἀδυνατοῦμεν μὲν νὰ περιλάβωμεν καὶ κατανοήσωμεν (*comprehendere sive concipere*) τὴν θείαν οὐσίαν, ἀλλὰ δυνάμεθα διὰ τῆς διανοίας νὰ ψάυσωμεν αὐτῆς (*cogitatione attingere*)².

Ἄπειρος λοιπὸν ὁ θεὸς ἀποκλείει πᾶσαν ἀτέλειαν, περιέχει δὲ πᾶσαν τελειότητα· εἶναι ἀίδιος, πάνσοφος, παντοδύναμος, πάσης ἀγαθότητος καὶ ἀληθείας πηγὴ, πάντων τῶν ὄντων δημιουργός. Δὲν εἶναι σωματικὴ τις φύσις, διότι ἐν ταύτῃ ἐνυπάρχει μετὰ

μεθὰ μὲν, παρατηρεῖ, νὰ ὀνομάσωμεν τὸν θεὸν « αἰτίαν » ἀλλ' οὐχὶ ἀποτέλεσμα ἑαυτοῦ, διότι οὕτω θὰ παρεδεχόμεθα ἐν τῷ θεῷ τι ἀτελέστερον, κατωτέρα βαθμίδα! (Πρβλ. H. Höfding, *Histoire de la philosophie moderne*, σ. 233 ἐξ.).

1. *Princ. philos.* 1,26 καὶ 27.

2. « Οὕτω ψάυομεν μὲν διὰ τῶν χειρῶν ἔρους τινός, ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ περιλάβωμεν αὐτὸ διὰ τῶν βραχιόνων, ὡς τὸ δένδρον ἢ ἄλλο τι μικρὸν πρᾶγμα » (*Epist.* 1).

τῆς ἐκτάσεως καὶ τὸ μεριστόν, ὅπερ εἶναι ἀτέλεια καὶ διὰ τοῦτο ἀνάρμοστον εἰς τὸν θεόν. Ὁ θεὸς εἶναι πνεῦμα καὶ ὡς τοιοῦτος ὑπάρχει νόησις καὶ βούλησις, οὕτω δ' ὅμως ὥστε ἀμφοτέρω, ἢ νόησις καὶ ἢ βούλησις, εἶναι ὅλως ἀδιάκριτα (ἀχώριστα) καὶ ἀποτελοῦσιν ἐνότητα. Διὰ μιᾶς μόνης, ἀπλῆς, ἀμερίστου καὶ ἀναλλοιώτου ἐνεργείας γινώσκει καὶ βούλεται καὶ ποιεῖ ὁ θεὸς πάντα· διὸ εἶναι καθαρὰ οὐσία ἄνευ οἰασδῆποτε μεταβολῆς¹.

Οὐσία καὶ ἰδιότητες. — Μεταβαίνοντες ἤδη ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς τὰ δημιουργήματα ὀφείλομεν νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι αἱ δημιουργηθεῖσαι οὐσίαι φέρουσι καταχρηστικῶς τὸ ὄνομα τῆς οὐσίας καὶ ὅτι προσδέονται μὲν τῆς θείας συνεργίας καὶ συνδρομῆς, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι χρεῖαν ἀλλήλων². Ἡ δὲ παρ' ἡμῶν γνῶσις τῆς οὐσίας δὲν γίνεται ἀμέσως δι' αὐτῆς³ ἀλλὰ μόνον ἐμμέσως διὰ τῶν οἰκείων διορισμῶν τῶν ἰδιοτήτων (τῶν ἰδιοτήτων τῆς οὐσίας)· ἐξ ὧν ἰδιοτήτων μία εἶναι ἡ προέχουσα καὶ κυρία (praecipua proprietas), ὥστε ἐκφράζει τὴν φύσιν τῆς οὐσίας καὶ νοεῖται δι' ἑαυτῆς, ἄνευ τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων ἰδιοτήτων, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν κυρίαν ἐκείνην ἰδιότητα καὶ δὲν νοοῦνται ἄνευ αὐτῆς. Ἡ μὲν κυρία τῆς οὐσίας ἰδιότης λέγεται προσόν, κατηγορημα (attributum), αἱ δὲ ἄλλαι ἰδιότητες, αἱ δευτερεύουσαι, καλοῦνται τρόποι (modi) ἢ συμβεβηκότα (accidentia)⁴.

1. Princ. philos. 1,22 καὶ 23.

2. Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων, χαρακτηρίζονται ὡς οὐσίαι, εἰ καὶ μὴ εἶναι τοιαῦτα ὡς πρὸς τὸν θεόν, ἐξ οὗ ἤρτηνται καὶ οὔτινος εἶναι δημιουργήματα.

3. Ἡ οὐσία δὲν γινώσκεται ἀμέσως δι' ἑαυτῆς, διότι δὲν ἐπενεργεῖ ἐφ' ἡμᾶς ἀμέσως.

4. Οἱ τρόποι δὲν ὑφίστανται οὐδὲ νοοῦνται καθ' ἑαυτοὺς ἀλλὰ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν οὐσίαν, ὡς διορισμοὶ ἢ καταστάσεις ἢ συμβεβηκότα αὐτῆς. Ἡ δὲ οὐσία πάλιν, καίπερ ἔχουσα αὐτοτελεῆ ὑπαρξιν, δὲν κρύπτεται ἢ ἐμφανίζεται γυμνῆ ἀλλ' ἀποκαλύπτει τὴν ἑαυτῆς ὑπαρξιν διὰ τῶν οἰκείων ἰδιοτήτων, τῆς τε κυρίας ἰδιότητος (τοῦ κατηγορήματος) καὶ τῶν δευτερευουσῶν (τῶν

Κατὰ ταῦτα ἡ φύσις τῆς οὐσίας ἀποκαλύπτεται καὶ γινώσκειται διὰ τοῦ κατηγορήματος, οὐ εἶναι φορεὺς, καὶ δι' οὗ ἐκδηλοῦται. Ἔχει δὲ ἡ οὐσία ἓν μόνον κατηγορημα, εἰς ὃ ἀναφέρονται καὶ εἰς ὃ πρέπει νὰ ἀνάγωνται πᾶσαι αἱ ἄλλαι (αἱ δευτερεύουσαι) ιδιότητες (εὐρισκόμεναι ἤδη ἄλλως καὶ αὗται ἐν τῇ οὐσίᾳ)¹. Ἐάν τις ἄρα θέλῃ νὰ γνωρίσῃ τὴν φύσιν οὐσίας τινὸς καὶ νὰ διακρίνη ἀπὸ ἐτέρας οὐσίας, ὀφείλει νὰ ἀνερευνήσῃ τὰ κατηγορήματα αὐτῶν· γινώσκων ταῦτα γινώσκει καὶ τὴν φύσιν τῶν οἰκείων οὐσιῶν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ δύναται νὰ παράσχῃ τὸν προσήκοντα ὀρισμὸν αὐτῶν.

Νοητικὴ καὶ σωματικὴ οὐσία.—Ἐν τῷ δεδημιουργημένῳ κόσμῳ ὑπάρχουσι διτταὶ οὐσίαι, νοητικὴ (πνευματικὴ) καὶ σωματικὴ. Ὅτι μὲν ὑπάρχουσι νοητικαὶ οὐσίαι, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἴδιον ἡμῶν ἐγὼ εἶναι, κατὰ τὰ πρόσθεν εἰρημένα, οὐσία νοοῦσα· ὅτι δὲ ὑπάρχουσι καὶ σώματα, περὶ τούτου ἐγγυᾶται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν μαρτυρία συνδυαζομένη μετὰ τῆς θείας ἀληθευτικότητος.

Τῆς νοητικῆς οὐσίας, τοῦ πνεύματος (ψυχῆς) κατηγορημα εἶναι ἡ νόησις (διότι τὸ πνεῦμα νοεῖ πάντοτε), τρόποι δὲ αὐτῆς εἶναι τὰ νοήματα ἕκαστα, αἱ παραστάσεις, αἱ κρίσεις, αἱ βουλήσεις καὶ τὰ τοιαῦτα. Τῆς δὲ σωματικῆς οὐσίας, τοῦ σώματος, κατηγορημα μὲν εἶναι ἡ ἔκτασις, τρόποι δ' εἶναι ἡ ὠρισμένη μορφή, ἡ θέσις, τὸ χρῶμα, ἡ ἠρεμία ἢ κίνησις, ἡ μαλακότης ἢ σκληρότης καὶ ὅσαι ἄλλαι τυχαῖαι ιδιότητες². Τοῦ σώματος λοιπὸν κατηγό-

---

τρόπων). Τὸ μὲν κατηγορημα ἐκφράζει τὸν σταθερὸν καὶ ἀναγκάϊον ὀρισμὸν τῆς οὐσίας, οἱ δὲ τρόποι τὸν παροδικὸν καὶ τυχαῖον (Αὐτ. 1, 52 καὶ 53).

1. Αὐτ. 1,53 « Una tantum est eiusque substantiae praecipua proprietates, quae ipsius naturam essentiamque constituit, et ad quam omnes aliae referuntur ».

2. Διερευνῶν τὰς παντοίας τοῦ σώματος ιδιότητας, μέγεθος καὶ χρῶμα καὶ κίνησιν καὶ τὰ τοιαῦτα, παρατηρῶ ὅτι δύναμαι νὰ νοήσω ἐκάστην τῶν ιδιοτήτων τούτων λείπουσαν ἀπὸ τοῦ σώματος, χωρὶς νὰ κινδυνεύσῃ ἡ ὑπόστασις αὐτοῦ τοῦ σώματος. Μίαν δὲ μόνην ιδιότητα δὲν δύναμαι νὰ νοήσω ἀποῦσαν,

ρημα εἶναι ἢ ἔκτασις, τοῦ δὲ πνεύματος ἢ νόησις· δὲν ὑπάρχει σῶμα ἄνευ ἐκτάσεως οὐδὲ πνεῦμα (ψυχὴ) ἄνευ νοήσεως· οὐσιώδης φύσις τοῦ μὲν σώματος εἶναι ἢ ἔκτασις καὶ μόνον ἢ ἔκτασις, τοῦ δὲ πνεύματος εἶναι ἢ νόησις καὶ μόνον ἢ νόησις¹.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, εἶναι εὐδηλον ὅτι ἐκ τοῦ κατηγορήματος μανθάνομεν τὴν ὑπαρξίν τῆς οὐσίας ὡς φορέως ἐκείνου· ἐτι δὲ μανθάνομεν τὴν φύσιν τῆς οὐσίας, καθ' ὅσον αὕτη παρίσταται, οἷα εἶναι, διὰ τοῦ κατηγορήματος. Εἶναι δ' αἱ οὐσίαι διάφοροι, ἐὰν γινώσκωνται σαφῶς καὶ ἐναργῶς ἢ ἑτέρα ἄνευ τῆς ἄλλης, ἐὰν ἔχωσι διάφορα κατηγορήματα. Οὕτω τὸ πνεῦμα (ἢ ψυχὴ) οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν ἔκτασιν, εἶναι νόησις καὶ μόνον νόησις· τὸ δὲ σῶμα πάλιν οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν νόησιν, εἶναι ἔκτασις καὶ μόνον ἔκτασις. Πνεῦμα (ψυχὴ) ἄρα καὶ σῶμα εἶναι δύο διάφοροι οὐσίαι, ὧν ἢ μὲν εἶναι νοητικὴ ἢ δὲ ἐκτατὴ. Κατὰ ταῦτα ὑπάρχει μία ἄπειρος οὐσία, ὁ θεός (substantia infinita sive Deus), οὗ δημιουργήματα εἶναι δύο πεπερασμένα (δευτερεύουσαι καὶ καταχρηστικῶς λεγόμεναι) οὐσίαι, ἥτοι ἢ νοητικὴ οὐσία, τὸ πνεῦμα (substantia finita sive Deus cogitans sive volens) καὶ ἢ ἐκτατὴ οὐσία, τὸ σῶμα (substantia extensa sive corpus)².

4. Φυσική. (Ἐκτασις, χῶρος, ὕλη). — Τὴν ἐκτὸς ἡμῶν ὑπαρξίν σωματικῶν (ὕλικῶν) πραγμάτων μαρτυροῦσι, καθὰ εἶδομεν, τὰ οἰκεῖα αἰσθήματα, ἅτινα οὔτε ἡμεῖς αὐτοὶ κατὰ τὸ δοκοῦν γεννῶμεν³ οὔτε ὁ θεὸς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐμποιεῖ⁴. Διὰ τῶν αἰσθημάτων μανθάνομεν σαφῶς καὶ ἐναργῶς ὅτι ὑπάρχει διάφορος τῆς ἡμετέρας ψυχῆς καὶ τοῦ θεοῦ ἐκτατὴ ὕλη ἔχουσα

χωρὶς νὰ ἄρω τὸ σῶμα ὡς τοιοῦτο, λέγω τὴν ἐκτασιν εἰς μῆκος καὶ πλάτος καὶ βάθος.

1. Ἐνθ. ἄνωτ.

2. Medit. 5 καὶ 6.

3. Τὰ αἰσθήματα ἐπιβάλλονται τρόπον τινὰ ὑπὸ τῶν πραγμάτων οὐδὲ κεῖται ἐφ' ἡμῖν νὰ ἔχωμεν νῦν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ αἰσθημα.

4. Τοιοῦτό τι, κατὰ τὰ εἰρημένα, ἀντίκειται πρὸς τὴν θείαν ἀληθευτικότητα.

ποικίλης μορφῆς καὶ κινήσεως μέρη, ἅτινα διεγείρουν ἡμῖν ποικίλας ἐντυπώσεις. Πλὴν ὅμως τὰ πράγματα δὲν εἶναι, ἐπ' ἀληθείας, οἷα παρίστανται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων. Διότι τὰ αἰσθήματα ἔχουσιν ἀπλῶς πρακτικὴν σημασίαν¹. οὐδ' εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ πράγματα, ἀλλ' ἀπλῶς ἀντιστοιχοῦσι πρὸς αὐτὰ ὡς ἡ σημασία πρὸς τὴν λέξιν· ἐμφαίνουσιν ὑποκειμενικὰς καταστάσεις προελθούσας ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν φύσιν. Οὕτω τὰ αἰσθήματα τοῦ χρώματος, τοῦ ἤχου, τῆς ὀσμῆς καὶ τὰ ἄλλα δὲν δηλοῦσι τὴν πραγματικὴν φύσιν τῆς ὕλης καὶ τῶν σωμάτων, δύναμαι δὲ νὰ ἄρω τὰς κατ' αἴσθησιν ποιότητας², χωρὶς νὰ ἀρθῇ τὸ οἰκεῖον σῶμα. Μίαν μόνην ιδιότητα ἐὰν ἄρω, τὸ σῶμα παραχρῆμα ἐξαφανίζεται· ἡ κυρία αὕτη καὶ οὐσιώδης ιδιότης εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ ἔκτασις. Διὰ τῆς νοήσεως λοιπὸν μαθαίνομεν ὅτι ἡ φύσις τοῦ σώματος εἶναι ἡ ἔκτασις, τουτέστι τὸ τοπικὸν μέγεθος, ἐπιδεκτικὸν μερισμοῦ καὶ κινήσεως³.

Ἐν τῇ ἐκτάσει (τῇ ἐκτεταμένη ὕλη) ἐνυπάρχει τὸ μεριστὸν καὶ δὴ καὶ τὸ ἐπ' ἀπειρον μεριστόν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις τῶν σωμάτων εἶναι ἡ ἔκτασις, ἔπεται ὅτι ταῦτα εἶναι ἐπ' ἀπειρον μεριστά. Πρὸς ἐξήγησιν λοιπὸν τοῦ σωματικοῦ κόσμου πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ἡ σωματικὴ ὕλη ἦτο ἀρχῆθεν πραγματικὴ καὶ ἐνεργεῖα μεμερισμένη ἐπ' ἀπειρον⁴. Εἰς τὴν χαώδη ταύτην

1. Τὰ αἰσθήματα πληροφοροῦσι μόνον περὶ τῆς ὠφελείας ἢ βλάβης τῶν πραγμάτων.

2. Προβάλλοντες τὰ αἰσθήματα πρὸς τὰ ἔξω χαρακτηρίζομεν ὡς ποιότητας τῶν πραγμάτων. "Ὅτι αὐταὶ ἔχουσι χαρακτῆρα ὑποκειμενικόν, διέγνω ὁ Καρτέσιος ἀφ' ἑαυτοῦ ἀναζητῶν ἀκριβῆ ἐρμηνείαν τῶν ὑλικῶν φαινομένων. Λέγομεν τοῦτο, διότι φαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν εἶχεν ἀναγνώσει τὸ « Saggiatore » τοῦ Γαλιλαίου ποιησαμένου ἤδη παρεμφερεῖς παρατηρήσεις.

3. Ἐὰν θέλωμεν νὰ νοήσωμεν τὰ πράγματα, ὡς ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ, ἀσχέτως πρὸς τὰ ἡμέτερα αἰσθήματα, ὀφείλομεν νὰ ἀπονεύωμεν αὐτοῖς μόνον τρεῖς ἀπαραιτήτους ιδιότητας, ἔκτασιν δηλονότι καὶ μερισμόν καὶ κίνησιν. Τούναντίον δὲ διὰ τῶν κατ' αἴσθησιν ποιοτήτων ἐκτρεπόμεθα εἰς σφαλερὰς ἐξηγήσεις.

4. Princ. philos. 1,26.

ὑλὴν προσένειμεν ἐξ ἀρχῆς ὁ θεὸς ὠρισμένον ποσὸν κινήσεως, ὅπερ καὶ διατηρεῖ ἀδιαλείπτως· ὥστε τὸ ποσὸν τῆς κινήσεως οὔτε ἀυξάνεται οὔτε ἐλαττοῦται. Ἡ τοιαύτη κίνησις μεταδίδεται, κατὰ νόμους ὅλως μηχανικούς, ἀπὸ τοῦ ἑτέρου μέρους τῆς ὑλῆς εἰς τὸ ἄλλο· ἐξ ἐκείνης δὲ τῆς κινήσεως προῆλθεν ἢ τε ἀρχῆθεν γένεσις τοῦ κόσμου ἐκ τῆς χαώδους ὑλῆς καὶ πᾶσα μεταβολή, πᾶσα γένεσις καὶ φθορά ἐν τῷ ὑπάρχοντι ἤδη κόσμῳ¹.

Χῶρος καὶ ὕλη. Κατὰ τῆς ἐκδοχῆς, καθ' ἣν τὸ σῶμα εἶναι ἔκτασις (*extensio sive spatium*) ἠγέρθη ἡ ἐνστασις ὅτι ἔκτασις εἶναι ὁ χῶρος καὶ διαφέρει τοῦ σώματος (διότι σῶμα εἶναι ὁ πεπληρωμένος χῶρος). Ἀλλὰ τὴν ἐνστασιν ἀπέκρουσεν ὁ Καρτέσιος παρατηρήσας ὅτι ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον λογικὴ καὶ οὐχὶ πραγματικὴ· διότι χῶρον μὲν λέγομεν τὴν ἔκτασιν καθόλου, ὡς τι ἀόριστον καὶ ἀφηρημένον, σῶμα δὲ καλοῦμεν τὴν μερικὴν καὶ ὠρισμένην ἔκτασιν². Ἐπ' ἀληθείας ὅπου ὑπάρχει ἔκτασις, ἐκεῖ εἶναι καὶ οὐσία, ὕλη· ὅπου χῶρος, ἐκεῖ καὶ σῶμα· κενὸς χῶρος εἶναι ἀνύπαρκτος. Ἐν ἄλλοις λόγοις χῶρος σημαίνει ἔκτασιν, ἡ δ' ἔκτασις προϋποθέτει ἔκτατόν, ὕλην³. Τοιουτοτρόπως ἡ ἀπὸ τῆς ἐνστάσεως δυσκολία αἴρεται εἰς τὸν ἐνθυμούμενον ὅτι ἡ ἔκτασις καὶ ὁ χῶρος εἶναι τι πλήρες, ὅτι κενὸν δὲν ὑπάρχει⁴. Ὅταν λέγωμεν ὅτι δοχεῖόν τι εἶναι κενόν, ἐννοοῦ-

1. Αὐτ. 1,26. 2,34 καὶ 36.

2. Ὁ χῶρος εἶναι ἀπλῶς αὐτὴ ἢ εἰς τὴν σωματικὴν ὕλην ἀνήκουσα ἔκτασις. Ἐκεῖ ἄρα μόνον ὑπάρχει χῶρος, ὅπου ὑπάρχει ὕλη· κενὸς χῶρος δὲν ὑπάρχει, εἶναι τι ἀδύνατον. Ὡς δὲ ὁ χῶρος ἐκτείνεται ἐπ' ἄπειρον, οὕτω καὶ ἡ ἔκτασις βαίνει εἰς τὸ ἄπειρον. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὑπάρχει κενὸς χῶρος, πρέπει ἡ κίνησις, ἥτις παρήχθη ἐν τινι μέρει τῆς ὑλῆς, νὰ μεταδοθῆ εἰς πάντα τὰ μέρη αὐτῆς. (*Princ. philos.* 3, 4.6 ἐξ.).

3. Ἐκτασις καθ' ἑαυτήν, ἄνευ ἔκτατοῦ δὲν ὑπάρχει. Καὶ ὁ χῶρος καὶ τὸ σῶμα εἶναι ὡσαύτως ἔκτασις, τουτέστι πεπληρωμένον τι καὶ ἐνυλον.

4. Εἰρήσθω ὅτι καὶ ἑτέρα προεβλήθη ἐνστασις, αὐτὴ, ὅτι ἡ ἔκτασις μεταβάλλεται. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνστασιν ταύτην ἀπέκρουσεν ὁ φιλόσοφος παρατηρήσας ὅτι ἡ φαινομένη αὐξήσις καὶ ἐλάττωσις τῆς ἐκτάσεως, ἡ ἐν τῇ ἀραιώσει καὶ τῇ πυκνώσει ἐμφαινομένη, ἐρημηνεύεται ἐκ τῶν πόρων καὶ τῆς δι' αὐτῶν διεισδύσεως ξένων σωμάτων. Ἐπὶ τῆς αὐξήσεως δηλαδὴ καὶ τῆς ἐλαττώσεως

μεν ὅτι τὰ πληροῦντα αὐτὸ σώματα δὲν εἶναι αἰσθητά· ἐὰν δ' ἦτο ὅλως κενόν, αἱ ἔνδον ἐπιφάνειαι αὐτοῦ θὰ ἤπτοντο ἀλλήλων. Λοιπὸν ἕκτασις καὶ χῶρος καὶ ὕλη ταυτίζονται, εἶναι οὐσιωδῶς τὰ αὐτά, ὡσαύτως ἀτέρμονα καὶ ἐπ' ἄπειρον διαιρετά¹. Μετὰ τοῦ κενοῦ αἴρονται καὶ τὰ ἀπόλυτα ἄτομα²· ἡ ὕλη εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ ὁμοιογενής³, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὑπάρχει εἰς μόνος (ἀπέραντος) κόσμος.

Κί ν η σ ι ς. Ν ὁ μ ο ι. "Ὅπως τὰ σώματα εἶναι ἕκτασις, οὕτω καὶ τὰ σωματικά φαινόμενα εἶναι κί ν η σ ι ς. Ἐπειδὴ δὲ κενὸς χῶρος δὲν ὑπάρχει, ἐπάναγκες νὰ θεωρηθῇ ἡ κίνησις ὡς ἀλλαγὴ θέσεως⁴, ὡς « ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῶν προσκειμένων καὶ ὡς ἡρέμων νομιζομένων σωμάτων καὶ προσέγγισις πρὸς ἕτερα »⁵. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον πᾶσα κίνησις εἶναι πίεσις καὶ ὤσις⁶ καὶ ἐπάγει περικύκλῃσιν τῶν σωμάτων· σῶμά τι δηλονότι ἐξωθεῖ ἕτερον, τοῦτο δὲ πάλιν ἐκβάλλει ἄλλο καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς, ἕως οὗ τὸ τελευταῖον καταλάβῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐγκαταλειφθεῖσαν θέσιν⁷.

Πᾶσα κίνησις καὶ ἐνέργεια πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς αἰτίαν ἐκτὸς τῶν σωμάτων κινουμένην καὶ δρῶσαν. Ὁρμηθεὶς δηλαδὴ ὁ Καρ-

---

τῶν σωμάτων συμβαίνει μεταβολὴ μόνον περὶ τὴν μ ο ρ φ ῆ ν, ἐνῶ ὁ χῶρος μένει ὁ αὐτός.

1. Ἀμέριστα μόρια δὲν ὑπάρχουσι· διότι, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν ᾧσι τῆς ὕλης τὰ μέρη, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἕκτατὰ καὶ ἐπομένως δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν αὐτὰ πάλιν διαιρούμενα.

2. Ἀρνούμενος ὁ Καρτέσιος τὸν κενὸν χῶρον ἀποκρούει εὐλόγως τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἀτόμων· διότι, ἐὰν ὑπῆρχον ἄτομα, θὰ ἐχωρίζοντο διὰ κενῶν διαστημάτων.

3. Princ. philos. 2,23.

4. Princ. philos. 2,23 ἐξ.

5. Σῶμά τι κινούμενον δύναται νὰ μετέχη πολλῶν ἄλλων κινήσεων. Ὁ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, φέρ' εἰπεῖν, περιπατῶν μετέχει τῆς κινήσεως τοῦ πλοίου καὶ τῆς γῆς.

6. Ἐκ τῆς φύσεως τῆς κινήσεως (οὔσης πιέσεως) καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως κενοῦ χώρου προέρχεται ἡ ἄρνησις τῆς ἐξ ἀποστάσεως ἐπιδράσεως.

7. Αὐτ. 2,33.

τέσιος ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ἡ φύσις τῆς σωματικῆς ὕλης εἶναι ἡ ἔκτασις καὶ μόνον ἡ ἔκτασις, ὑπέλαβεν ὅτι ἐπὶ τῶν σωματικῶν πραγμάτων δὲν κρατεῖ παντάπασιν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς κινήσεως. Ἀπέκλεισεν ἄρα πᾶσαν ἐν τοῖς σώμασι δρῶσαν δύναμιν καὶ ἀπέρριψε τὰ « οὐσιώδη εἶδη » (*formae substantiales*) τῶν Σχολαστικῶν. Οὕτω δὲ πᾶσα ἐνέργεια καὶ κίνησις, πᾶσα γένεσις καὶ φθορὰ ἐν τῇ φύσει πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς αἰτίαν, ἔξω τῶν σωμάτων ὑπάρχουσαν καὶ κινουῦσαν, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὸν θεόν¹.

Πρώτη τῆς κινήσεως αἰτία εἶναι ὁ θεός, ὅστις ἐδημιούργησε τὴν ὕλην καὶ ἐνέβαλεν αὐτῇ ἡρεμίαν καὶ κίνησιν, διατηρουμένην αἰεὶ κατὰ ποσὸν ἀμετάβλητον². Ἡ τῆς κινήσεως δηλαδή ποσότης, εἰ καὶ ἐν τοῖς σώμασιν ἐκάστοις μεταβάλλεται, ὅμως ἐν τῷ συνόλω μένει ἡ αὐτή. Τοῦτο ἄλλως συνάγεται καὶ ἐκ τῆς θείας τελειότητος, καθ' ἣν ὁ θεὸς οὐ μόνον εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἀναλλοίωτος ἀλλὰ καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τρόπον, ὅσον τὸ δυνατόν, σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον³.

Ἐκ τῆς ἀναλλοιώτου φύσεως τοῦ θεοῦ συνάγονται νόμοι τινές (*regulae quaedam*)⁴, ἧτοι νόμοι τῆς φύσεως (*leges naturae*), οἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς δευτερεύουσαι τῶν ἐπὶ μέρος κινήσεων αἰτίαι. Πρῶτος τῶν νόμων τούτων εἶναι ὁ συνήθως λεγόμενος νόμος τῆς ἀδρανείας⁵, καθ' ὃν ἕκαστον πρᾶγμα εἴτε ἡρεμοῦν εἴτε κινούμενον, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀπλοῦν καὶ ἀμέ-

---

1. Princ. philos. 2,36—Ἡ ὕλη θεωρεῖται ὡς ἀδρανῆς μᾶζα καὶ ἐπομένως καθ' ἑαυτὴν ἀκίνητος.

2. Αὐτ. 2,36 ἐξ.

3. Διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ διατηρεῖται ἐν ὅλῃ τῇ ὕλη τοσαύτη κίνησις καὶ ἡρεμία, ὅση περ ἐνεποιήθη ἐκείνη ἐξ ἀρχῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ τοιαύτη διατήρησις ἐφαίνετο εἰς τὸν Καρτέσιον ὡς ἀδιάλειπτος δημιουργία. Ἐξαίρων δὲ ὁ φιλόσοφος τὴν σταθερότητα τῆς κινήσεως ἐγένετο πρόδρομος τῆς νεωτέρας θεωρίας τῆς περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας.

4. Princ. philos. 2,37.

5. Ἐνθ. ἄνωτ.

ριστον, μένει σταθερῶς ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει καὶ μεταβάλλει αὐτὴν μόνον ἔνεκα ἐξωτερικῆς αἰτίας¹.

Ὁ δεύτερος νόμος² διδάσκει ὅτι ἕκαστον τῆς ὕλης μέρος τείνει νὰ συνεχίσῃ τὴν κίνησιν κατ' εὐθειᾶν γραμμὴν καὶ ἀποκλίνει αὐτῆς τότε μόνον, ὅταν ἀναγκάζεται ὑπ' ἄλλων σωμάτων, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῆς ἤδη μνημονευθείσης κυκλικῆς κινήσεως. Κατὰ δὲ τὸν τρίτον νόμον³, ἐὰν τὸ κινούμενον σῶμα συναντήσῃ ἕτερον, τότε, ἐὰν μὲν ἔχῃ δύνάμιν ὀλιγωτέραν τοῦ ἀνθισταμένου, διατηρεῖ μὲν τὴν ἑαυτοῦ κίνησιν ἀλλὰ μεταβάλλει φορὰν τρεπόμενον πρὸς τὸ ἀντίθετον μέρος· ἐὰν δὲ τοῦναντίον ἔχῃ δύνάμιν τελειότεραν, θὰ συμπαρασύρῃ μεθ' ἑαυτοῦ τὸ ἄλλο σῶμα καὶ θὰ ἀποβάλλῃ τόσον τῆς ἰδίας κινήσεως μέρος, ὅσον μεταδίδει εἰς ἐκεῖνο⁴.

Μηχανικὴ ἐξήγησις.—Ἐπιχειρῶν ὁ φιλόσοφος νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς εἰς ἐρμηνείαν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἐπικαλεῖται τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς δύο τινά· πρῶτον μὲν νὰ μὴ ὑποθέτωμεν ὅρια εἰς τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ καὶ οὕτως ὑποτιμῶμεν τὴν δύνάμιν τοῦ δημιουργοῦ, δεύτερον δὲ νὰ μὴ φρονῶμεν ἀλαζονικά· ἀλαζονεία δὲ θὰ ἦτο, ἐὰν ἐπεχειροῦμεν νὰ διεισδύωμεν εἰς τοὺς θείους σκοποὺς καὶ ἐφανταζόμεθα ὅτι πάντα ὑπάρχουσι χάριν ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων⁵. Βεβαίως δὲν λείπouσι ἀπὸ τοῦ κόσμου σκοποί, ἀλλ' ἡ διερεύνησις αὐτῶν θὰ ἤλεγχε ἄκραν τολμηρίαν καὶ θρασύτητα. Διότι ἐν τῷ ἀπείρῳ κόσμῳ ὑπάρχουσιν ἀναρίθμητα πράγματα μὴ ἐπιδρῶντα ἐφ' ἡμᾶς· ἔπειτα δὲ διὰ τῆς τελολογικῆς θεωρίας θὰ ἐτίθεντο ὅρια εἰς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ καὶ

1. Εἰς τὸν νόμον τῆς ἀδρανείας, νῦν τὸ πρῶτον διατυπούμενον ἐναργέστερον καὶ συστηματικώτερον, προῆλθεν ὁ Καρτέσιος ὑποστὰς πιθανῶς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κεπλέρου (ἀλλὰ πρῶτος διέγνω τὸν νόμον τοῦτον ὁ Ἄριστοτέλης· ἰδὲ Φυσ. 215α 19 ἐξ.).

2. Αὐτ. 2,39.

3. Αὐτ. 2,40.

4. Εἰς τοὺς θεμελιώδεις τούτους τρεῖς νόμους ἀκολουθοῦσιν ἕτεροι ἑπτὰ ἀναφερόμενοι εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν σῶμά τι μεταδίδει τὴν κίνησιν αὐτοῦ εἰς ἄλλα.

5. Princ. philos. 3, 1-4. πρβλ. 1,28.

τοῦ κόσμου. Καταλείποντες λοιπὸν ὡς ἄγνωστα τὰ τελικὰ αἷτια (causas finales) θὰ ἀναζητῶμεν τὰ ποιητικὰ (causas efficientes) καὶ πρὸς κατανόησιν τῆς φύσεως θὰ ἀντεχώμεθα μόνον τῆς μηχανικῆς ἐρμηνείας¹.

Οὕτως ἐν τῇ περὶ φύσεως φιλοσοφίᾳ ὁ Καρτέσιος μετέρχεται μέθοδον ἐμπειρικὴν. Πειράται, καθὰ ἤδη ὁ Βάκων, νὰ ἐρμηνεύῃ τὴν φύσιν μηχανικῶς ἀποκλείων τὰ τελικὰ αἷτια καὶ πιστεύων ὅτι μόνον τὰ ποιητικὰ αἷτια τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς πρέπει νὰ ἀνιχνεύωμεν. Πρέπει μὲν καὶ ὀφείλομεν νὰ θεωρῶμεν τὸν θεὸν μόνον ὡς τὸν αἷτιον τῆς φύσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης νὰ παράγωμεν τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύωμεν τὰ φαινόμενα ἐκ τελικῶν αἰτίων². Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τέλειος κατὰ πάντα τὰ μέρη· πλὴν ἡ τελειότης αὕτη δὲν πρέπει νὰ κρίνηται κατὰ τελικὰ αἷτια, ἅτινα φαίνονται εὐκολώτερα. Ἐὰν δὲ λέγωμεν ὅτι πάντα ὑπάρχουσι χάριν τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ νοῶμεν τοῦτο μόνον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ πορίζῃ ἑαυτῷ ἐκ πάντων τῶν δημιουργημάτων ὠφέλειαν, οὐχὶ δὲ ὅτι ὁ κόσμος ἔχει πράγματι ὡς ἀκρότατον σκοπὸν αὐτοῦ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἄνευ αὐτοῦ δὲν θὰ εἶχε πλέον σκοπὸν³.

Ὁ κόσμος. — Σπουδάζων ὁ φιλόσοφος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμον κατὰ τρόπον μηχανικόν⁴, «instar machinae», περιγράφει αὐτὸν ὡς μηχανήν. Γνωματεύει ὅτι κατ' ἀρχὰς τὰ μέρη τῆς ὕλης περιεδινοῦντο περί τινα κέντρα, ἐνθα συνήχθησαν τὰ μικρὰ μέρη τὰ ἐκ τῆς πρὸς ἀλληλα προστριβῆς τῶν μεγάλων μερῶν προ-

1. Ὄφείλομεν νὰ ὀρμώμεθα ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων καὶ καταφανεστάτων καὶ δι' αὐτῶν νὰ ἐρμηνεύωμεν τὰ σύνθετα καὶ ἄδηλα. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἐνεργείας, καθ' ἣν τὰ μακρὰν καὶ ἀφανῆ διασαφοῦνται ἐκ τῶν ἐγγύς καὶ φανερῶν.

2. Εἶναι ἄτοπον νὰ καταφεύγωμεν εἰς τελικὰ αἷτια· ταῦτα ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ Ἠθικῇ, οὐχὶ δ' ἐν τῇ Φυσικῇ. (Princ. phil. 1,28. Medit. 4,60 ἐξ.).

3. Αὐτ. 3,45. Epist. 1,36.

4. Ῥητέον ὅτι ὁ Καρτέσιος δὲν προσέκειτο ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν μηχανικὴν θεωρίαν, ἀλλὰ προσεχώρησεν εἰς αὐτὴν ὕστερον, μετὰ τὸ ἔτος 1620, ὑποστάς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κεπλέρου καὶ πολλῶν Γάλλων νεωτέρων ἐρευνητῶν.

κύψαντα· οὕτω δ' ἐσχηματίσθησαν τὰ διάφορα οὐράνια σώματα. Τινὰ τούτων, ἐν οἷς καὶ ἡ γῆ, συμπαρασυρθέντα ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς δίνης τῶν μεγάλων οὐρανίων σωμάτων ἀπώλεσαν κατὰ μικρὸν τὴν αὐτοτέλειαν. Ἐν δὲ τῷ περὶ κινήσεως τῆς γῆς ζητήματι δὲν συμφωνεῖ οὔτε πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Κοπερνίκου οὔτε πρὸς τὴν τοῦ Τύχωνος¹, ἀλλὰ μέσσην τινὰ πορεύεται ὁδὸν. Κατὰ τὴν γνώμην δηλαδή τοῦ φιλοσόφου, ἣν αὐτὸς χαρακτηρίζει ὡς ψιλὴν ὑπόθεσιν, ἡ γῆ, ὡς πᾶς πλανήτης, ἠρεμεῖ, ἐν τῷ οὐρανίῳ χώρῳ, πᾶσα δὲ κατὰ τὸν τρόπον μεταβολῆ αὐτῆς προέρχεται ἐκ τῆς κινήσεως τῆς οὐρανίου ὑγρᾶς ὕλης τῆς πανταχόθεν τὴν γῆν περιβαλλούσης καὶ τὸν ὅλον οὐρανὸν πληρούσης. Ἡ γῆ ἄρα ἠρεμεῖ ἐν τῷ κινουμένῳ οὐρανίῳ χώρῳ καὶ ἠρεμοῦσα μεταβάλλει θέσιν ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα ἀπώτερα οὐράνια σώματα. Ἐὰν δέ τις θέλη νὰ προσνείμῃ εἰς τὴν γῆν κίνησιν, πρέπει νὰ νοήσῃ αὐτὴν κινουμένην παραπλησίως πρὸς ἄνθρωπον κοιμώμενον ἐν πλοίῳ. Ἡ ἐν ἧ εὐρίσκονται οἱ πλανῆται οὐράνιος ὕλη (εὐκίνητος καὶ ὁμοία πρὸς φλόγα) περιστρέφεται ὡς δίνη² καὶ περιγράφει κυκλικὸν ῥεῦμα, οὗ ἐν τῷ μέσῳ ἴσταται ὁ ἥλιος. Παραβάλλεται δὲ ἡ κίνησις τῆς ὕλης ταύτης πρὸς στροβίλους ὕδατος, οἵτινες περιστρέφονται ὡς αἰεὶ εὐρύτεροι κύκλοι περὶ τὸ κέντρον καὶ συμπαρασύρουσι τὰ ἐκεῖ που ἐπιπλέοντα σώματα· ὅσῳ ἐγγύτερον τὸ κέντρον, τόσῳ ταχύτερα ἡ περιστροφή καὶ τοῦναντίον, ὅσῳ ἀπώτερον ἐκεῖνο, τόσῳ βραδύτερα αὐτῆ³. Τὰ μὲν λοιπὸν ἐγγύτερα πρὸς τὸν ἥλιον μέρη κινοῦνται ταχύτερον, τὰ δὲ ἀπωτέρω κείμενα βραδύτερον⁴.

1. Ὁ μὲν Γερμανὸς ἀστρονόμος Κοπέρνικος ἠσπάζετο τὴν ἡλιοκεντρικὴν θεωρίαν, ὁ δὲ Δανὸς Τύχων Βράχιος τὴν γεωκεντρικὴν.

2. Τὴν κυκλικὴν κίνησιν τῆς οὐρανίου ὕλης ὀνομάζει ὁ φιλόσοφος δίνη, στροβίλον (tourbillon) (ἐνθ. ἄνωτ. 3,47).

3. Αὐτ. 3,21 ἐξ. 27.30.

4. Αὐτ. 3,30—Οὕτω παραδέχεται ὁ Καρτέσιος ὅτι οἱ πλανῆται (ἐπομένως καὶ ἡ γῆ) ἐν τῇ δίνῃ τῆς οὐρανίου ὕλης περιστρέφονται περὶ τὸν ἥλιον· πλὴν ἔχουσι καὶ τινὰ ἠρεμίαν ὡς μὴ ἀλλάσσοντα θέσιν πρὸς τὸ ἄμεσον περιβάλλον.

Διὰ τοιούτων περιτεχνήσεων καὶ λεπτολόγου ἐφαρμογῆς τῆς ἐννοίας τῆς

Ὁ Καρτέσιος ἐπειράθη νὰ κυρώσῃ τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ δεικνύων πῶς κατὰ τοὺς νόμους τῆς κινήσεως προῆλθεν ἐκ τοῦ χάους κατὰ μικρὸν ὁ καλῶς διατεταγμένος οὗτος κόσμος, ἢ τε ὑγρὰ καὶ ἢ στερεὰ ὕλη¹, τὰ εἶδη τῆς ὕλης καὶ τὰ σώματα τοῦ κόσμου^{2,3}.

Τὰ ἐν ὀργανα.—Ἡ μηχανικὴ θεωρία ἐφαρμόζεται οὐχ ἤττον καὶ ἐπὶ τὸν ἐνόργανον κόσμον⁴. Τὰ ὀργανικὰ σώματα, ἐν οἷς καὶ τὰ σώματα τῶν ζώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, σύγκεινται ἐκ στοιχείων, μηχανικῶς δρώντων καὶ ἐν τῇ ἀνοργάνῳ ἔτι φύσει ἀπαντώντων· διαφέρουσι δὲ τῶν συνθέτων ὄντων τῆς ἀνοργάνου

σχετικότητος ἐπίστευεν ὁ φιλόσοφος (εἰς μάτην) ὅτι δὲν θὰ ἐφαίνετο διαφω-
νῶν πρὸς τὴν γνώμην τῆς ἐκκλησίας καὶ δὲν θὰ ἐξετίθετο εἰς δυσφημίαν ὡς
αἰρετικὸς.

Διὰ τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀτελής, κατέστη ὁ Καρτέσιος
πρόδρομος τῆς περὶ γενέσεως τοῦ κόσμου θεωρίας τοῦ Kant-Laplace.

1. Princ. philos. 3,54 ἐξ.

2. Ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων ὁ Καρτέσιος πρῶτος ἐπεχείρησε νὰ
διατυπώσῃ μηχανικὴν θεωρίαν κηρύττουσαν τὴν ἀνέλιξιν τοῦ κόσμου. Καὶ
ἐνταῦθα ὁμῶς τηρεῖ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν, ὅπως μὴ προσκρούσῃ εἰς τὴν θεολο-
γίαν. Προφέρει λοιπὸν γνώμην συγκεκριμένην ὁμολογῶν μὲν ὅτι ὁ κόσμος
ἐδημιουργήθη τέλειος, ὑποδεικνύων δὲ ἅμα τὴν πιθανότητα ὅτι ἡ πα-
ροῦσα τοῦ κόσμου κατάστασις ἐξειλίχθη κατὰ φυσικοὺς νό-
μους, ἐξ ἀτελεστέρων ἀρχεγόνου καταστάσεως (Dis-
cours 5,46)—Ποία τις ἦτο ἡ κατάστασις ἐκείνη, εἶναι ἀδιάφορον· ἀρκεῖ
ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ὕλη, κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους, διῆλθε πολλὰς ἀτελεστέρων
καταστάσεις μέχρι τῆς παρούσης.

3. Ὑπομιμνήσκομεν ὅτι περὶ τοῦ κόσμου ἐπραγματεύθη ὁ φιλόσοφος
ἐν ἰδίᾳ συγγραφῇ ἐπιγραφομένη « Ὁ κόσμος ἢ πραγματεία περὶ τοῦ φωτός ».
Περίληψιν δὲ τινὰ αὐτῆς παρέχει τὸ πέμπτον μέρος τοῦ Discours.

4. Πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς μηχανικῆς θεωρίας εἰς τὴν ὀργανικὴν φύσιν
ἐσκόπει ὁ Καρτέσιος νὰ πραγματευθῇ περὶ φυτῶν καὶ ζώων (De viventibus
sive de animalibus et plantis) ἐν ἰδίῳ μέρει, ἐν συνεχείᾳ δηλαδὴ τοῦ τε-
τάρτου μέρους τοῦ Principia philosophiae (καθὰ αὐτὸς λέγει αὐτόθι 4,188).
Ἄλλὰ τὸ σχέδιον δὲν ἐπραγματώθη, τὸ δ' ἔργον ἐπερατώθη μετὰ τοῦ τετάρτου
μέρους. Τὰς περὶ ἐνοργάνων γνώμας τοῦ φιλοσόφου μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐκα-
σταχοῦ τῶν ἄλλων ἔργων αὐτοῦ λεγομένων καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ πέμπτου μέ-
ρους τοῦ Discours.

φύσεως μόνον κατὰ τὴν πλουσιωτέραν σύνθεσιν καὶ ποικιλίαν. Οὕτω τὰ ἐνόργανα σώματα εἶναι μηχαναί, ἡ δὲ ζωὴ αὐτῶν μηχανισμός. Μάλιστα δὲ τὰ ἄλογα ζῶα εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ λεπταὶ μηχαναί· στεροῦνται ψυχῆς καὶ ἔχουσι κινήσεις, αἵτινες εἶναι κατ' οὐσίαν αὐτόματοι ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις, ἐκ καθαρῶς φυσικῶν αἰτίων ἐρμηνευόμεναι.

Λοιπὸν οὐ μόνον εἰς τὰ φυτὰ ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ ἐνδόμυχος ζωτικὴ ἀρχή· δὲν ὑπάρχει « ψυχὴ ζωῆς » ὡς τις *forma substantialis*, ἐξ ἧς νὰ προέρχεται καὶ ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ τοῦ ζῴου. Ὅθεν τὰ ζῶα ἀποβαίνουν ζῶντα αὐτόματα¹· μὴ ἔχοντα ψυχὴν στεροῦνται λογικοῦ², ἔτι δὲ συνειδητῆς αἰσθήσεως καὶ συναισθήσεως, εἰ καὶ παρέχουσι τὴν ἔμφασιν ἀμφοτέρων τούτων³.

Ἐπέρροχον ἐν τοῖς ἐνοργάνοις θέσιν κατέχει ὁ ἄνθρωπος.

5. Ἀνθρωπολογία.—Ὁ ἄνθρωπος ἔχει, ὡς καὶ τὰ ἄλλα ἐνόργανα, σῶμα παρεμφερὲς πρὸς μηχανήν, πλὴν ὅτι ἐμφανίζει σύστασιν λεπτοτέραν καὶ μορφὴν τελειότεραν. Τὸ σῶμα τοῦτο εἶναι ἴδιος αὐτόματος μηχανισμὸς καὶ ἀποθνήσκει, ὅταν καταστραφῇ σπουδαῖόν τι μέρος αὐτοῦ· οὔτε ἡ ζωὴ οὔτε ὁ θάνατος ἤρτηται ἐκ τῆς ψυχῆς⁴. Ἡ ζωὴ καὶ αἱ λειτουργίαι αὐτῆς ἐρμη-

---

1. Εἰς τὰ ζῶα προσνέμεται μόνον ἡ δύναμις τῆς κινήσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως ὀφειλομένη εἰς τὴν ἐπενέργειαν τῶν ζωτικῶν πνευμάτων (Princ. phil. 2,36. Resp. ad obj. quart. σ. 110).

2. Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι, παρὰ τὴν συνήθη γνώμην ὅτι ἡ ψυχὴ ἐμφανίζεται ἅμα τῇ ζωῇ ἢ τῇ αἰσθήσει, ὁ Καρτέσιος βλέπει ψυχὴν μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει νόησις.

3. Discours 5,53 ἐξ.

4. Ἡ συνήθης, λέγει, δοξασία ὅτι ἡ ψυχὴ παράγει ἐν τῷ σώματι τὴν ζωὴν, εἶναι σφαλέρᾳ· διότι ἡ ζωὴ ὑπάρχει, πρὶν ἡ ψυχὴ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σῶμα (ἐν τῇ ἐμβρυώδει καταστάσει) καὶ πάλιν ὁ θάνατος ἐπέρχεται, πρὶν ἡ ψυχὴ ἀποχωρισθῇ τοῦ σώματος. Αἰτία λοιπὸν τοῦ θανάτου δὲν εἶναι ἡ ἀποχώρησις τῆς ψυχῆς (ἀφοῦ ἡ ἀποχώρησις γίνεται μετὰ τὸν θάνατον) ἀλλ' ἡ καταστροφὴ τοῦ σωματικοῦ μηχανισμοῦ.

νεύονται μόνον ἐκ τῆς θερμότητος τῆς ἐδρευούσης ἐν τῇ καρδίᾳ¹. Συμφωνῶν δηλαδή ὁ Καρτέσιος μετὰ τῆς ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ κρατούσης φυσιολογίας διατείνεται ὅτι ἔδρα καὶ γενεσιουργὸς ἀρχὴ τῆς θερμότητος τοῦ σώματος (τῆς ζωτικῆς θερμότητος) εἶναι ἡ καρδία καὶ ὅτι αὕτη ἀναθερμαίνουσα καὶ ἐξαραιούσα τὸ αἷμα παράγει ῥευστά, τὰ ὑπ' αὐτοῦ καλούμενα «ζωτικὰ πνεύματα» (*spiritus animales, esprits animaux*). Ταῦτα εἶναι λεπτότατα, πυρώδη καὶ εὐκίνητοτατα μόρια, περιγράφονται δὲ ὡς λεπτότατος ἀήρ, μᾶλλον δὲ ὡς «καθαρωτάτη καὶ ζωηροτάτη φλόξ» (*une flamme très pure et très vive*)². Τὰ ζωτικὰ λοιπὸν πνεύματα διαφοροῦνται καὶ διανέμονται εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ σώματος διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος· ἀπὸ τῶν ἀρτηριῶν μεταβαίνουνσι πρῶτον εἰς τὸν κωνοειδῆ ἀδένα, «τὴν ἐπίφυσιν ἢ τὸ κωνάριον» (*glandula pinealis*), ἀπὸ δὲ τούτου εἰς τὰ κοιλώματα τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰ νεῦρα, ἅτινα κατὰ τὰς τότε ἐπιπολαζούσας δοξασίας εἶναι λεπτότατοι σωλῆνες. Εἰσελθόντα δ' εἰς τὰ νεῦρα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοὺς συναφεῖς μῦς καὶ ἐπομένως κινουσι τὰ μέλη³.

Αἰτίαι τῆς ζωῆς.—Κατὰ τοιοῦτον τρόπον τελοῦνται μηχανικῶς καὶ ἀνακλαστικῶς αἱ κινήσεις τοῦ σώματος τῶν ζώων, καθὼς ἐν μέρει καὶ τῶν ἀνθρώπων⁴. Τὸ σῶμα τῶν ἀνθρώπων, ὡς

---

1. Ἐνταῦθα ὁ Καρτέσιος χρησιμοποιεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ *Harvey* γενομένην τῷ 1628 ἀνακάλυψιν (μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἶπεῖν τὴν ἀνακαίνισιν τῆς παλαιᾶς θεωρίας) τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος.

2. *Discours* 5,51.

3. Ἐνθ. ἄνωτ. πρβλ. *De hom.* 12.14.

4. Τοιαύτας κινήσεις τελοῦμεν συχνὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀκουσίως καὶ ἀνεπιγνώστως (*mente invita et tamquam ex machina*), ὅταν ἐπὶ παραδείγματος πίπτοντες ἐκτείνωμεν τὴν χεῖρα ἢ ὅταν συνεχίζωμεν τὴν πορείαν, χωρὶς νὰ σκεπτόμεθα τοῦτο. Τοιαῦται δ' εἶναι τῶν ζώων πᾶσαι αἱ λειτουργίαι καὶ ἐνέργειαι. Τὸ πρόβατον, ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ λύκου, τρέπεται εἰς φυγὴν, διότι αἱ ἀπὸ τοῦ σώματος τούτου φωτειναὶ ἀκτῖνες προσπίπτουσιν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκείνου, καὶ διὰ τῶν ῥευμάτων τῶν ζωτικῶν πνευμάτων κινουσι τοὺς μῦς αὐτοῦ. Ἐὰν δ' αἱ χελιδόνες, ἐν ὠρισμένῃ τοῦ ἔτους ὥρᾳ, ἐπανέρχονται,

καὶ τὸ τῶν ζώων, δύναται νὰ παρεικασθῆ πρὸς ὠρολόγιον ἢ ἄλλο αὐτόματον, ἐν ᾧπερ αἱ κινήσεις προέρχονται φυσικῶς ἐκ τῆς εὐθέτου διατάξεως τροχῶν καὶ ἐλατηρίων¹. Ὡστε πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος οὐδεμία ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς θρεπτικὴν ἢ αἰσθητικὴν ψυχὴν ἢ ἄλλην τινὰ ἀρχήν. Ὁ Καρτέσιος ἀποκρούει ἐντόνως τὴν ἐκπαλαι γενομένην διάκρισιν τῆς λογικῆς ἀπὸ τῆς θρεπτικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς. Διότι τὴν ψυχὴν θεωρεῖ, καθὰ καὶ πρόσθεν ἐλέχθη, ὡς νόησιν ἐν εὐρείᾳ σημασίᾳ, ὡς συνειδητὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, ὡς συνείδησιν καθόλου, περιλαμβάνουσάν πάσας τοῦ πνεύματος τὰς λειτουργίας. « Νόησιν λέγω — παρατηρεῖ — πᾶν, ὅ, τι τελεῖται ἐν ἡμῖν, ὥστε νὰ ἀντιλαμβανώμεθα αὐτοῦ ἀμέσως δι' ἡμῶν αὐτῶν. Ὅθεν νόησις εἶναι οὐ μόνον ἡ γνῶσις καὶ ἡ βούλησις καὶ ἡ φαντασία ἀλλὰ καὶ ἡ αἴσθησις »². Μία ἄρα εἶναι ἡ ψυχὴ, μία καὶ ἡ αὐτὴ ψυχικὴ δύναμις, ἣτις ποιεῖ τὰς τε ἀνωτέρας καὶ τὰς κατωτέρας ἐνεργείας, τὰς λογικὰς δηλονότι καὶ τὰς κατ' αἴσθησιν, τὰς θεωρητικὰς καὶ τὰς πρακτικὰς³. Ὅπως ἂν ἔχη, τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ σώματος τῶν τε ζώων καὶ τῶν ἀνθρώπων παρέχει οὐχὶ ἡ ψυχὴ ἀλλὰ τὸ αἷμα καὶ τὰ ζωτικὰ πνεύματα. Τὸ σῶμα εἶναι ζῶν αὐτόματον, εἰς ὃ ἰδιάζουσι μόνον αἱ αἰσθητικαὶ καὶ φυτικαὶ λειτουργίαι.

Σ ῶ μ α καὶ ψ υ χ ῆ. — Εἰς τὴν ζῶσαν μηχανὴν τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου εἰσέρχεται ἡ ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργηθεῖσα λογικὴ, ἄυλος καὶ διὰ τοῦτο ἀθάνατος ψυχὴ⁴, ἥς ἐν τῇ φύσει κεῖται

τοῦτο ποιούσι μηχανικῶς, καθ' ὅνπερ τρόπον τὸ ὠρολόγιον, ἐν ὀρισμένοις χρονικοῖς διαστήμασι, σημαίνει τὴν ὥραν. Ὅπως λοιπὸν τὰ ὠρολόγια καὶ τὰ ἄλλα αὐτόματα, οὕτω καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ πτηνὰ ἐνεργοῦσιν ὅλως μηχανικῶς, χωρὶς νὰ ἔχωσι συνειδητὴν αἴσθησιν καὶ συναίσθησιν, χωρὶς νὰ νοῶσι καὶ ἐπιθυμῶσι.

1. Discours 5,54.

2. Princ. philos. 1,9.

3. « Anima unica, nempe rationalis eadem quae sensitiva est, est etiam rationalis » (Medit. 2.—Epist. 1,110).

4. Τὴν ὑπὸ τῆς θρησκείας κηρυττομένην ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἐνισχύει

οὐχὶ τὸ ἀναγκαῖον ἀλλ' ἀπλῶς τὸ δυνάτον τῆς πρὸς τὸ σῶμα συνδέσεως¹. Εἰσερχομένη δὲ ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἐν αὐτῷ ὡς ξένη, οἷον ὁ ναύτης ἐν τῷ πλοίῳ, ἀλλὰ συνάπτεται στενότατα καὶ τρόπον τινὰ ἐνοῦται μετὰ τοῦ σώματος· συναποτελεῖ μετ' αὐτοῦ ἐν ὅλον. Εἰ μὴ τοῦτο συνέβαινε, ἡ ψυχὴ θὰ παρέμενε ἀδιάφορος· θὰ παρετήρει μόνον τὰς σωματικὰς ἀλγηδόνας, ὡς ὁ ναύτης θεᾶται θραῦσιν τινὰ ἐν τῷ πλοίῳ, ἀλλὰ δὲν θὰ συνησθάνετο αὐτάς².

Ἡ ψυχὴ μορφοῦται τὸ ὅλον καὶ εἶναι ὅλη ἡνωμένη μετὰ τοῦ ὅλου σώματος³ ἀλλ' ἔδραν ἔχει κυρίαν τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἰδίαν τὸν κωνοειδῆ ἀδένα αὐτοῦ⁴, τὸ κωνάριον⁵. Ἐνταῦθα μάλιστα τελεῖται τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς ἡ ἐπικοινωνία, ἣτις παρίσταται ὡς ἀμοιβαία ἐπίδρασις. Δύναται μὲν ἡ ἐκ τῆς διεγέρσεως τῶν ζωτικῶν πνευμάτων προελθοῦσα ἐν τῷ κωνάρῳ κίνησις νὰ μεταδοθῆ εἰς τὴν ψυχὴν· δύναται δὲ πάλιν ἡ ψυχὴ νὰ ἀσκήσῃ κινητικὴν ἐπενέργειαν ἐπὶ τὸ κωνάριον καὶ πορίσῃ εἰς τὰ ζωτικὰ πνεύματα ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Οὕτως, ὅταν τὰ ζωτικὰ πνεύματα, κατὰ τὸν θύραθεν ἐρεθισμὸν, κινήσωσι τὸ κωνάριον, γεννώσιν αἴσθημα, ὅπερ μεταβιβάζεται εἰς τὴν ψυχὴν, καθ' ὅσον σχηματίζεται ἐν αὐτῇ ἀντίστοιχος πρὸς ἐκεῖνο (τὸ αἴσθημα) ἀντίληψις. Παρὰ τοῖς ζώοις δὲν συμβαίνουσι ταῦτα· διότι λείπει αὐτοῖς ἡ ψυχὴ· παρ' ἐκείνοις γίνεται μόνον κίνησις ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ.

λογικῶς ἡ φιλοσοφία (Discours 4,47. Epist. 2, 50).

1. Epist. αὐτ. 35 « Animae nosrae ea est natura, ut corpori uniri potuerit ».

2. Medit. 6,81.

3. Αὐτ. 6,86. « toti corpori tota mens unita videtur ».

4. Princ. philos. 4,189. De hom. 28. De passion. anim. pars 1, art. 30-31.

5. Τὸ κωνάριον, ὅπερ ὁ Καρτέσιος ἐφαντάζετο ὡς λίαν εὐκίνητον οὐσίαν συγκειμένην ἐξ ὕλης μαλακῆς, προτιμᾷ ὡς ἔδραν τῆς ψυχῆς διὰ δύο λόγους· πρῶτον μὲν κεῖται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπειτα δ' εἶναι τὸ μόνον ἀπλοῦν μέρος αὐτοῦ (ἀνευ τῆς τελευταίας ταύτης ιδιότητος τοῦ κωναρίου θὰ ἐβλέπομεν τὰ πράγματα διπλᾶ).